REGIONINIO IDENTITETO ATŠVAITAI ERNSTO WICHERTO KŪRYBOJE

Regina Sinkevičienė

Vilniaus universiteto Vokiečių kalbos katedros docentė

Regioninio identiteto klausimu

Mažosios Lietuvos vokiečių literatūrą nagrinėtina ir identiteto aspektu. Šis aspektas leidžia atskleisti unikalų dviejų kultūrų – vokiečių ir lietuvių – sambūvį Prūsų Lietuvoje, jų sąveiką, įtaką viena kitai. Dviejų kultūrų sugyvenimas istoriškai susiklosčiusių aplinkybių apibrėžtame geografiniame regione, pavadintame Ostpreussen – Rytų Prūsija arba Prūsų Lietuva, Mažoji Lietuva, – nagrinėjamas vokiečių literatūros kontekste, vadinamojoje Rytų prūsų literatūroje.

Kokia gi literatūra šių kultūrų sąveikoje susiformuoja vokiečių literatūros kontekste? Čia ji, be abejo, įgauna paribio literatūros statusą. Literatūros istorijoje pateikiama nemaža pavyzdžių iš paribio literatūros, atkreipiant dėmesį į jos savitumą, unikalumą, galiausiai ji iškyla kaip kelių kultūrų sandūros pavyzdys. Polikultūrinis kodas literatūroje leidžia atskleisti ne tiktai vienos kultūros substrato įtaką kitai, bet kartu provokuoja parodyti ir literatūros absorbavimo intencijas bei reikmes. Tampa svarbus vienos kultūros (šiuo atveju vokiečių) žiūros kampas į kitą kultūrą (Mažosios Lietuvos regiono), o tai padeda atskleisti ir literatūros vertybinę bei estetinę orientaciją.

Identiteto paieškos literatūros kūrinyje leidžia parodyti ne tiktai susidarytą įvaizdį apie kitą kultūrą, bet ir atskleisti jos mentaliteto apraiškas, nacionalinio charakterio formavimosi ypatumus. Esmišku tampa santykis *aš* ir *kitas*. Santykis *aš* ir *kitas* skatina dialogą, kuris, be abejonės, atveria kultūrų bendravimo kontekstą, padeda atsisakyti išankstinių nuostatų, prietarų ar klišių. Literatūros gretinamos būtent kaip dialogas, o tokio vyksmo pamatas yra santykis su tradicija. Tai vaisinga tiktai tuomet, kai randasi noras pažinti, atskleisti, perprasti kitą. „Tikriausiai niekuomet taip nepažįstame savosios istorinės būties kaip tada, kai pajuntame visai svetimų istorinių pasaulių alsavimą."[1]

Kokiu aspektu į Mažosios Lietuvos kultūrą bei literatūrą jau buvo pažvelgta? Tokį užmojį, regis, turėjo Vydūnas savo fundamentaliu istoriosofiniu veikalu *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen* (Tilsit, 1932, lietuvių k. – 2001). Jau parašyta Rytų Prūsijos literatūros istorija[2], kuri deramai papildo vo-

[1] Hans-Georg Gadamer, „Istorijos problema naujoje vokiečių filosofijoje", *Istorija. Menas. Kalba*, Vilnius, 1999, 8.

[2] Helmut Motekat, *Ostpreussische Literaturgeschichte*, München, 1977.

kiečių literatūrą iš šio kiek primiršto, jei ne pamiršto, regiono. Esama ir lietuvių mokslininkų darbų, kuriuose mėginta parodyti lietuvių kultūros atspindžius šio krašto vokiečių literatūroje (A. C. Matulis, A. Tyruolis-Šešplaukis, R. Sinkevičienė, A. Willeke ir kt.). Anatole C. Matulis savo darbe[3] nagrinėja lietuvių kultūros elementus vokiečių grožinėje literatūroje, pasirinkdamas istorinės apžvalgos kelią. Pagrindinės pastangos čia skirtos lietuvių tautai, jos mentalitetui apibūdinti per darbinę veiklą, kalbą, religiją, mitologiją. Aprašomi lietuvių buities ypatumai (namai, verslas). Autoriaus intencija reiškiasi pagrįstai motyvuotu noru pristatyti pasauliui lietuvį kaip mokslinį objektą. Šviečiamasis požiūris dažniausiai lieka vienos ar kitos tų santykių pusės rišamoji grandis. Stengiamasi vieną kultūrą pateikti kitai. Karaliaučiaus krašto šviesuoliai pristatomi knygoje *Nuo Mažvydo iki Vydūno*[4] (ši straipsnių rinktinė pasirodo ir rusų kalba; ji skiriama ir Karaliaučiaus – dabartinei Kaliningrado sričiai, kurioje šaknijasi dar vienas kultūrinis klodas – slaviškasis). Po XX a. kataklizmų savo kultūrines šaknis šiame regione mėgina atgaivinti ir lietuvių, ir vokiečių kultūrininkai, siekiantys, kad jos vaisingai prigytų naujai susiformavusioje kultūrinėje dirvoje. Kita vertus, paribio regione norima atrasti savo, kaip tautinės kultūros vieneto, identiteto ženklų, suprasti, kaip laiko ir istorijos pervartose jie keitėsi, transformavosi arba ir visai išnyko. Atgyja XVIII a. kelionių literatūros tradicija, ypač kai po pusės amžiaus trukusios geležinės uždangos atsivėrė keliai į senąjį ir kartu naująjį pasaulį. Dietmaras Albrechtas knygoje *Keliai į Sarmatiją. Dešimt dienų Prūsijoje*[5] (1995; išversta į lietuvių k. 1998) bando prikelti šio regiono kultūrinę praeitį, identifikuodamas vietas naujiems kelionių maršrutams (puikiai siejama dabartis ir praeitis), ieškodamas liudijimų istoriniuose šaltiniuose bei literatūros tekstuose. Tai vaisingas kelias vokiečių kultūros praeičiai atgaivinti ir siekis ją pristatyti ar integruoti į naują šio regiono kultūrinę erdvę. Kelionės taip pat skatina kultūrinius mainus bei dialogą.

Randasi savo, lietuvių kultūros, pažinimui kitų kultūrų kontekste skirtų darbų – tarkime, Donato Saukos veikalas *Fausto amžiaus epilogas* (1998). Atskaitos tašku čia pasirenkama dar buvusi universali Johanno Wolfgango Goethe's asmenybė bei jo kūryba ir žiūrima, kaip lietuvių kultūra eina modernėjimo linkui. Autorius teigia, jog „savęs atspindėjimas *kitame* didina savivoką, verčiančią konfrontuoti su savimi, tiktai šitaip save *kitame* pažindami, mes tampame žmonėmis, eventualiai pasaulio piliečiais"[6].

Mažosios Lietuvos vokiečių literatūros tradicija, jos formavimosi ypatumai, absorbuojant baltišką substratą, jau yra aptarta[7], todėl čia plačiau nesigilinama.

Šio regiono lietuvininko nacionalinis kultūrinis fenomenas ryškiausiai atsiskleidžia Ernsto Wicherto (1831–1902) novelių rinktinėje *Lietuviškos istorijos* (*Litauische Geschichten*, 1881–1990, 2 t.). Helmutas Motekatas šiai rinktinei teisėtai priskiria istorinio dokumento statusą[8].

Norint aptarti nacionalinio identiteto raišką, prasminga gilintis į tekstą bei jo kontekstą. Šia-

[3] Anatole C. Matulis, *Lithuanian Culture in Modern German Prose Literature*, Vienna, 1966.

[4] *Nuo Mažvydo iki Vydūno. Karaliaučiaus krašto šviesuoliai*, Vilnius, 1998.

[5] Dietmar Albrecht, *Wege nach Sarmatien. Zehn Tage Preussenland*, Lüneburg, 1995.

[6] Donatas Sauka, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius, 1998, 11.

[7] Regina Sinkevičienė, „Lietuva vokiečių grožinėje literatūroje", *Literatūra* 30, 3–18.

[8] Motekat, 305.

me lauke turėtų išryškėti ir kultūrinis lietuvių bei vokiečių sugyvenimas.

Apysakoje *Šaktarpis* (1929) veiksmas prasideda Mykolo Endromaičio, Kuršių marių pakrantės gyventojo, laidotuvių aprašymu: „Grabas, įsisenėjusiu toj vietoj papročiu, turėjo būti nudažytas žydrai, briaunos žaliai, be to, šoninės lentos ir antvožas turėjo būti išmarginti gėlėmis: rožėmis, tulpėmis, saulutėmis".

Paminklas ant kapo:

> Turėjo tai būti stulpas su žalia lenta, jos viduryje balta, raudonai apvadžiota širdis, viršuje mirusiojo vardas ir mirimo metai; po lenta dvi arklio galvos su raudonomis rožėmis akių ir šnervių vietoj, o ant jos du geltoni paukščiukai, tupį skersai, rausvais sparneliais ir mėlynomis galvelėmis, ant stulpelio mažiulis margas paukštelis, sukta metaline viela palaikomas.[9]

Iš aprašymo atpažįstamas tipiškas Klaipėdos krašto etnografinis koloritas. Socialinis kontekstas ryškėja iš neturtingo pelkynės gyventojo, nusigyvenusio žvejo Jurgaičio monologo:

> Nuvarei mane nuo vandens, varai nuo žemės! Argi galiu gyventi kaip paukštis ore? [...] Valdžia pelkes pavogė, ar girdi, iš pono Dievo pavogė! Kas čionai auga? Nei stiebelio, nei lapelio. Vargdienis žmogus turi jas pirma užtręšti savo prakaitu ir krauju, kad kas augtų. [...] Žemė tai jo darbas, tai jo prakaitas ir kraujas! Atims iš manęs žemę! Gali mane bausti iš tavo prakeikto įstatymo, gali aprašyti turtą, gali kalinti – tai turiu pakelti. Bet negali atimti iš manęs žemės, iš kurios gyvenu![10]

Vietos valdžia, anot Jurgaičio, pažeidžia jo prigimtinę teisę. (Toliau stebime šio personažo džiugesį, kai tarp ledo lyčių lamdomas skęsta prievaizdo, vokiečio, namas.)

Pateiktos ištraukos leidžia konstatuoti, kad autorius detaliai susipažinęs su laikmečiu, jo aplinkybėmis, etnine kultūra ir šitai perkelia į savo kūrinio tekstą, kuris jau nusako ir patį aprašomąjį kontekstą: regioną, kuriame paaštrėję socialiniai-tautiniai santykiai, nulemti tos ekonomikos, kuri įsivyrauja XIX a. antrojoje pusėje. Šiame realistiniame kūrinyje brėžiama lūžio linija tarp kultūros ir civilizacijos.

Ernstas Wichertas bendrame vokiečių literatūros kontekste stovi greta Paulio Heyse's, Julius'o Wolffo, Felixo Dahno. Autorius, pagal profesiją teisėjas, dar gyvas būdamas išleidžia 18 tomų raštų rinktinę (1896–1902). Jo brolis Paulas Wichertas jau po rašytojo mirties, 1927 m., parengia dar vieną rinktinę. Buvęs gana populiarus rašytojas, E. Wichertas ilgainiui užmirštamas. Suintensyvėjus vokiečių ir lietuvių kultūriniams ryšiams, 1983 m. Berlyne pasirodo jau per pusę amžiaus pamiršto autoriaus apsakymų rinktinė lietuviška tematika: Ernst Wichert, *Aus den Erinnerungen eines preußischen Kreisrichters. Litauische Geschichten* (parengė Reinhardas Lehmannas; toliau cituojami kūriniai iš šios rinktinės). 1999 m. E. Wicherto kūrinio motyvais pastatomas lietuviškas filmas „Elzė iš Gilijos" (rež. A. Puipa; 2000 m. filmas pristatytas Berlyno kino festivalyje). Būtent *Lietuviškos istorijos* iš gausaus rašytojo palikimo (parašė 30 dramų, 18 romanų, apie 60 novelių, daug eilėraščių bei straipsnių politiniais, istoriniais bei teisiniais klausimais)[11], anot vokiečių kritikų, turi išliekamosios literatūrinės vertės.

Apie autorių

Ernstas Wichertas gimė 1831 m. Įsrutyje (tuometinis Insterburgas, dabar Černiachovskas),

[9] Ernstas Vichertas, *Šaktarpis*, vertė Pr. Mašiotas, Kaunas–Marijampolė, 1929, 9.

[10] *Ten pat*, 80–81.

[11] *Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller. Von Anfängen bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Leipzig, 1997, 621.

teisininko šeimoje. Karaliaučiaus universitete studijavo istoriją ir teisę. Dar mokiniu būdamas jis sukūrė pirmuosius eilėraščius anuomet aktualia laisvės tema („Freiheitslieder", 1848; jie paskelbiami leidinyje *Baltische Blätter*). Jaunuolis pasižymėjo puikia atmintimi (mintinai deklamuodavo ne vieną Schillerio dramą), išmoko puikiai piešti (jau vėliau, dirbdamas teisininku, mėgdavo nešiotis bloknotėlį ir jame vaizduoti pagautus įspūdžius: išliko užfiksuota nemažai Mažosios Lietuvos vaizdų. Beje, tai būta to laikmečio mados: keliauti, pažinti, fiksuoti).

E. Wichertas išgarsėjo kaip draminių veikalų autorius, o sukauptos istorinės žinios padėjo kurti istorinius romanus (žymiausi – *Heinrichas von Plauenas*, 1881, 3 t. ir *Didysis Kurfiurstas Prūsijoje*, 1886, 5 t.), kuriuose aprašomos kryžiuočių kovos su prūsais, pateikiami tragiški istorinių asmenybių likimai (ordino magistro Heinricho von Plaueno – jam vėliau poetė A. Miegel taip pat paskirs eilėraštį, – Jogailos bei Vytauto), ordino persekiojamų prūsų papročiai (dievų Perkūno, Pykulio, Patrimpo, šventųjų ąžuolų giraičių garbinimas). Savo autobiografinėje knygoje *Teisėjas ir poetas* (*Richter und Dichter*, 1899; čia, beje, atsiveria plati XIX a. Karaliaučiaus kultūrinio gyvenimo panorama: tarnautojų, mokslo visuomenės, literatūrinių salonų bei ratelių veikla) rašytojas teigė, kad kūryboje panaudotus savitos, turiningos Rytprūsių istorijos faktus galįs pagrįsti istoriniais šaltiniais.

Neabejingas savo krašto istorinei praeičiai, jis kartu su Rudolfu Reicke 1886 m. įsteigė tęstinį leidinį *Altpreussische Monatschrift*, kuriame buvo spausdinama ne tiktai istorinė archyvinė medžiaga, bet ir „Lietuvių literatūros draugijos" darbai: straipsniai lietuvių kalbos, tautosakos, etnografijos klausimais.

Ernstas Wichertas buvo tvirtai suleidęs šaknis į savo kraštą ir aktyviai įsijungęs į jo visuomeninį gyvenimą. Teisininko karjerą rašytojas pradėjo teisėjaudamas pirmiausia Klaipėdoje (1859–1860), vėliau (iki 1863 m.) – Priekulėje (čia teko išspręsti apie 4000 bylų). Sėkmingai kopė profesinės karjeros laiptais: nuo 1863 m. dirbo teisėju Karaliaučiuje, 1888 m. – Berlyno teismo rūmuose, 1896 m. gavo slaptojo justicijos patarėjo vietą. Karaliaučiaus universitete įgijo ir teisės daktaro mokslo laipsnį.

Kuo gi ypatingas šis regionas XIX a. antrojoje pusėje? Tai senas baltų kraštas, kuriame buvo apsigyvenę ir kolonistai iš Vokietijos bei kitų Europos kraštų. Tai žvejų sodybos ir kaimai, laukininkų bei pelkininkų kaimai, kurie, stiprėjant krašto ūkiui, sparčiai vystėsi. Mažojoje Lietuvoje niekuomet nevyko visuotinė žemės reforma. „Ten sodybos ir žemės valdos nebuvo dalinamos tarp įpėdinių, o atitekdavo vienam iš paveldėtojų (šis savo broliams ir seserims išmokėdavo vadinamąsias 'dalis' – kompensacijas). Taip stambus ar vidutinis ūkis išlikdavo ištisus šimtmečius."[12] Čia veikė žemės valdų ir sodybų rinka, atsirado taisyklingai suplanuoti kaimai-kolonijos. Taigi XIX a. antrojoje pusėje šiame krašte jaučiamas suintensyvėjęs, europietiškai plėtojamas ekonominio gyvenimo pulsas.

Priekulė atsiminimų knygoje *Teisėjas ir poetas* paties rašytojo apibūdinama šitaip:

> Priekulė – nedidelis miestelis: čia stovėjo bažnyčia, klebonija su ūkiniais pastatais, klebonų našlių namai, mokykla, kurioje buvo ir mokytojo butas, smuklė su smulkių prekių krautuvėle, greta – arklidės; turėjo ji ir dvarą. Visi šie pastatai išsidėstę ant nedidelės kalvos ir aplink ją. Centre – didžiulė negrįsta turgavietė, per kurią nuo plento ėjo kelias, vedęs iki pat marių, besidriekiančių už kokios pusmylės. Kalvos papėdės dešinėje stovėjo kita, nauja smuk-

[12] Martynas Purvinas, Marija Purvinienė, „Mažosios Lietuvos kaimų ypatybės", *Statyba ir architektūra* 1, 1999, 35.

lė, o kairėje – teismo pastatas, kiek atokiau nuo jo – kalėjimas. Pirmame aukšte buvo teismo posėdžių, tardymo ir administracijos patalpos, antrajame – gyveno teisėjas.[13]

Jaunasis teisėjas dėl nedidelės algos apsigyvena buvusio policininko namelio dviejų kambarių bute miestelio pakraštyje:

> Iki miestelio buvo apie pora šimtų metrų kelio, aplink – jokių kitų pastatų, bet dabar, pavasarį, namelis atrodė gana patraukliai, be to, man patiko netoliese besidriekiantis miestelis, taip pat vaizdas į neaprėpiamas nekultivuotas pievas, rusvas, žvilgančio vandens griovių išraižytas pelkes, vaiskią, siaurą marių juostą, į Neringą ir tamsius Juodkrantės kalnus.

Gražius apylinkių gamtos vaizdus būsimas apsakymų autorius aprašys savo rinktinėje, kurią pats iliustruos plunksna pieštais šio krašto vaizdais. Čia, į Priekulę, Wichertas atsiveža savo jauną žmoną („Kaip galima greičiau įsikūrėme ir negalėjome atsigėrėti savo idile." Čia gimusius vaikus prižiūri ir auklėja lietuvaitė Ilzė). Darbas teisme užtrukdavo iki pietų, todėl likusį laiką Wichertas galėjo skirti šeimai ir kūrybai (rašomas romanas *Iš padorios šeimos*, renkama medžiaga apsakymams, randasi jų apmatai). Jauno rašytojo ir teisėjo aktyviai dalyvauta miestelio visuomeniniame gyvenime (pažįstamų ratą sudarė teisėjas Kesleris, advokatas Šulcas, klebonas Cipelis, jo padėjėjas Šrederis, vaistininkas Banicas ir gydytojas Zufertas bei senasis apskrities teismo sekretorius Hermanas – vertėjas į lietuvių kalbą). Taigi vadovaujamose miestelio pareigose dirbo vien vokiečiai. Visus suvienydavo Wicherto iniciatyva įsteigtas mėgėjų teatras, pagyvindavęs miestelio gyvenimą. Bendrauta ir su apylinkėje gyvenančiais ūkininkais, kurie, pasak rašytojo, „savo gerovę buvo pasiekę kruvinu darbu".

Kultūrinis Wicherto apsakymų fonas daugiau ar mažiau darosi aiškus. Kaupiant medžiagą lietuviškos tematikos istorijoms, rašytojui padėjo ne tiktai teisėjo darbas, bet ir galimybė stebėti jam kiek neįprastą ir naują pasaulį, pačiam jame aktyviai dalyvauti. Regis, neišsenkamu šaltiniu ir tikru lobiu literato smalsumui patenkinti tapo ilgametis teismo sekretorius Hermanas:

> Su savo šauniu kolega, nežiūrint ne visai aiškių ribų tarp mudviejų pareigų, sutariau kuo puikiausiai. Iš pradžių turėjau šiek tiek sunkumų, kol įgijau senojo sekretoriaus Hermano palankumą [...]. O su juo reikėjo sutarti, nes lietuviai, nors ir suprasdami vokiškai, mieliausiai kalbėdavo vertėjui padedant. Laimei, jis greitai suprato, kad man svetimas bet koks biurokratiškumas, o jo puiki informacija apie vietinio gyvenimo specifiką man buvo labai reikalinga. Jis mane veikiai taip pamėgo, kad ne tik darbe daug padėdavo, bet ir mielai kuo išsamiausiai pasakodavo apie lietuvius viską, kas man rūpėjo sužinoti ar šiaip domino [...].

Kaip teigia rašytojas, Hermanas Priekulėje buvo užaugęs ir čia praleidęs visą savo gyvenimą, pažinojo aplinkinių kaimų valstiečius iki pat nuošaliausių pasienio kampelių, mokėjo ir mėgo pasakoti daugelio tų šeimų istorijas. O ir pats jaunas teisėjas akylai stebėjo aplinkinį gyvenimą ir kaupė medžiagą būsimiems kūrybiniams sumanymams. Apie tai jis rašė:

> Pamačiau savo akimis viską, ką vėliau pavaizdavau apysakose. Rašiau jas, vadovaudamasis ne skubotais paviršutiniškais įspūdžiais, o lydimas patikimų gidų, po kelis kartus apsilankydamas įvairiose vietose. Ir mano bičiulis vaistininkas puikiai pažinojo savo klientus ir mielai apie juos pasakojo.

[13] Cit. iš: Irena Tumavičiūtė, „'Lietuviškų apysakų' autorius Priekulėje", *Mokslas ir gyvenimas* 1, 1998, 31. Šiame ir kitame numeryje (2, 30–31) autorė pateikia E. Wicherto knygos *Teisėjas ir poetas* vertimų ištraukas, kurios toliau cituojamos straipsnyje.

„Kaimo istorijos" teisėjo žvilgsniu

Realistinėms novelėms faktografinė medžiaga surenkama Priekulės apylinkėse. Taigi Wicherto lietuviškos istorijos pretenduoja atskleisti Klaipėdos krašto kultūrinį ir visuomeninį kontekstą XIX a. antrojoje pusėje. Po Kristijono Donelaičio poemos *Metai*, kurioje atverta šio krašto panorama XVIII a., regis, XIX a. iš lietuvių autorių nebuvo kam toliau to vaizdo plėtoti (Didžiojoje Lietuvoje savo žemiečių vargus vargelius bei rūpesčius meistriškai aprašė Žemaitė, tapusi žymiausia lietuvių realistinio žanro reprezentante). Ieva Simonaitytė savo kūryboje pateiks plačią ir motyvuotą Mažosios Lietuvos panoramą, bet jau iš XX a. perspektyvos.

Mažosios Lietuvos regiono nacionalinį identitetą XIX a. antrojoje pusėje raiškiai atskleidžia charakteringas šio krašto istorinis dokumentas – Wicherto novelių rinktinė *Lietuviškos istorijos*. Vokiečių literatūros kontekste tai tipiškos vadinamosios „kaimo istorijos", kurios XIX a. tapo literatūrine mada. „Tėviškės literatūra" (*Heimatdichtung*) randasi tuomet, kai jauni rašytojai ima piktintis vyraujančiais visuomeniniais santykiais ir atsiriboja nuo klasikinės romantinės literatūros tradicijos. „Kaimo ir tėviškės literatūra", kaip poetinio realizmo kryptis, kreipia menininkų žvilgsnį nuo įsivyravusio, jų manymu, „pelijančio biurgeriškumo" į paprastų žmonių natūralų prigimtinį pasaulį. Didmiestis menininkui darosi atgrasus „savo demoralizuojančiu veidu". Tarkim, Bertholdas Auerbachas iškelia natūralią prigimtį išsaugojusį kaimo žmogų kaip tikrojo žmogiškumo ženklą, o Fritzo Reuterio tėviškės kūryba jau nusako bėgsmą nuo miesto tikrovės į periferijos prieglobstį. Reuteris, Johnas Brinckmanas ir Klausas Johannas Grothas rašo dialektu, medžiagos savo kūrybai semiasi iš asmeninės patirties, bendraudami su valstiečiais, mažų miestelių gyventojais, jūrininkais, prekijais. Jų gyvenimo peripetijos tampa romanų, apsakymų bei eilėraščių turiniu. Taigi rašomos trumpos istorijos kalendoriams ir novelės parodydavo, kaip paprastas žmogus gali kurti savo gyvenimą, disponuoti savo likimu. Paprasto žmogaus sąmonėje įsišaknijusi samprata apie gėrį ir blogį, teisingumo pojūtį, sveiką natūralią prigimtį, papildytą humoro jausmo, ir tampa kūrybos objektu naujos kartos literatui kaip savotiška atsvara įsigalinčiam miesto kultui, technikai su jame dominuojančiu skepsiu bei amoralumo apraiškomis. Theodoro Stormo realistinių novelių personažų likimų linijos brėžiamos kraštovaizdyje prie Šiaurės jūros, veiksmo erdvė – šeima ir mažo miestelio atmosfera.

Tokia tendencija ryški ir kuriant realistinį romaną (Jeremiaso Gotthelfo, Gottfriedo Kellerio, Adalberto Stifterio, Wilhelmo Raabe's, Theodoro Fontane's kūryba). Fontane's romane *Effi Briest* (1895) minimas ir anuomet buvęs populiarus E. Wichertas („Tik pamanyk, rašytojas yra teismo rūmų patarėjas, tiesą sakant, sunku net patikėti. Ir priedo dar iš Karaliaučiaus").

Ernsto Wicherto novelės įsiterpia į šią literatūrinę tradiciją, nors pats rašytojas yra regioninio masto. Veiksmo geografija pasistūmėja į šiaurės rytus; ši etnografinė, kultūrinė erdvė vokiečių literatūroje yra naujas, dar nepažįstamas dalykas. Paulas Wichertas, trečiajame dešimtmetyje norėdamas priminti apie savo brolį rašytoją, neatsitiktinai pasirūpina išleisti lietuviškos tematikos noveles (1927), teigdamas, kad jos „atvėrė literatūrai naują žemę".

Wichertas *Lietuviškose istorijose* etnografiškai tiksliai atskleidė Klaipėdos krašto panoramą (o ir visos anuometinės Gumbinės srities, oficialiai vadinamos „Departement Litthauen") kaip istorinį dokumentą bei į XIX a. vokiečių literatūrą įtraukė ir lietuvių nacionalinį kultūrinį fenomeną.

Nagrinėjimo objektu pasirenkami šie Ernsto Wicherto kūriniai: „Šaktarpis“, „Ansas ir Gryta“, „Evė“, „Sklypas“, „Seserys“, „Endrikis Kraupaitis“, „Motina ir duktė“. Pristatomų novelių (nėra visų jų vertimo į lietuvių k.) tekstas šiuo atveju gali atlikti ir konteksto vaidmenį. Taigi mus domina lietuvių ir vokiečių nacionalinio identiteto sklaida aprašytame Klaipėdos krašto socialiniame bei kultūriniame kontekste.

Žanrą įvardijo pats autorius, nors šiuolaikiniais masteliais vertinant novelių fabulą galėtume priskirti bestseleriui su ryškiais kriminalo segmentais. Įtakos, be abejonės, turėjo rašytojo profesija. Kita vertus, kriminalinis istorijų aspektas anuo metu žadino skaitytojų smalsumą, be to, šitaip atiduota duoklė literatūrinei madai.

Novelėje „Motina ir duktė“ veiksmo įtampa koncentruojama į motinos Urtės, kaip vyresniosios kartos atstovės, ir dukters Madlės, atstovaujančios naujajai generacijai, santykius dėl turto ir vyro (kaip meilės objekto). Urtė, žuvus jos vyrui („Endrikis krito už savo karalių kaip drąsus kareivis“), perima ūkį. Ji tvirta, darbšti, šaltakraujiška, gal kiek ir vyriška, stipri, mažakalbė, valdinga ir griežta ne tiktai samdiniams, bet ir savo dukrai. Aplinkinių kaimo gyventojų dažnai vadinama „piktąja“ ir laikoma pasipūtusia. Kartą į ūkį užklysta Jonas Kalvis, išsilavinęs, su knygomis ir Biblija rankose, pamaldus surinkimininkų vadovas (*Stundenhalter*), kuris apsigyvena Urtės namuose. Urtė gerbia Joną: „Kalvis gi buvo ‘mokytas’. Tokiam galima padaryti išimtį, o ir gerbti jį reikėtų“ (p. 377). Apie savo išsimokslinimą Jonas kalba taip:

> Jei būčiau gimęs vokiečiu, galėčiau būti labiau išsimokslinęs. [...] Mes neturime tiek daug knygų kaip vokiečiai, bet mes, lietuviai, turime Bibliją, o iš jos galima daug ko išmokti. [...] Tas, kas gali pats skaityti, privalo ir pats mąstyti. (P. 373)

Pas Urtę susirenka kaimo bendruomenė, Šventasis raštas skaitomas lietuviškai ir analizuojamas. Jonas domisi ir liaudies kūryba, šalia lietuviškų ir vokiškų knygų guli *Dainų* knyga („Pastorius Rėza jas surinko“). Jonas pats „renka dainas savo profesoriui Tilžėje“, o progai pasitaikius ir sukuria kokią (apsakyme daug dainų citatų: apie našlaitėlę, darbščiają mergelę – vok. *Marjelle*). Tas dainas gražiai atlieka Urtės duktė Madlė.

Jonas pasiperša Urtei – nors šioji ir vyresnė dešimčia metų, bet jam reikalinga guvi šeimininkė. Urtė sėkmingai vadovauja ūkiui ir savo išsimokslinusiam vyrui, kuriuo ji didžiuojasi. Ūgtelėjusią ir išgražėjusią savo dukterį ji išsiunčia tarnybon į miestą. Madlė, parvykusi iš miesto, jau derina lietuvišką rūbą su vokišku, jos kalba tampa santūresnė. Kaimo gyvenimas jai atrodo nuobodus, o ir „grubus rankų darbas“ jai ne prie širdies. Jonas įsimyli Madlę, ši taip pat prielanki jam. Motina pašalina konkurentę iš kelio (įberia nuodų į valgį; duktė pasiligoja ir miršta). Jonas iškeliauja į „platų pasaulį“. Jis Palmininkuose suranda naro darbą, renka gintarą (rašytojas daug vietos skiria gintaro gavybos aprašymui). Tačiau pamažu Jonas ima rezignuoti („Jis nebeskaitė jokios knygos, sekmadieniais nebeidavo į bažnyčią“): tampa uždaras, nekalbus, sunyksta fiziškai ir dvasiškai. Kartą jis iš vandenis ištraukiamas nebegyvas. Tai bene vienintelis Wicherto vyriškas personažas, kuris tarsi įkūnija iracionaliąją lietuvio dvasią.

Nuodėmė (dukters nužudymas), mylimo žmogaus netektis priverčia Urtę pradėti „sielos judesį“ – atgailą: ji parduoda ūkį (didžiausią savo turtą), nuvyksta į Palmininkus („Ir knygas ji atsigabeno, kurias turėjo Jonas“), netoli bažnyčios nusiperka trobelę ir kasdien meldžiasi prie mylimojo kapo. Ima globoti vieną apylinkės našlaitę, kuri turėtų tapti jos turto paveldėtoja.

Novelėje „Seserys" fabula sukasi apie tradicinę ašį: meilės trikampis, turtas, konkurencija tarp moterų. Įtampos lauką apibrėžia tas pats ratas: nuo nuodėmės padarymo, kaltės pajautimo iki jos išpirkimo. Įdomiai atskleistas moters charakteris. Jis bene išradingiausias ir meniškai tobuliausiai nutapytas iš visų Wicherto kūrinių. Ryški dviejų kultūrų – vokiško miesto ir lietuviško tradicinio kaimo – dichotomija. Veiksmas vyksta Lukaitėliuose. Našlys Dovydas Lukaitis augina dvi dukras: jaunėlę Katrę ir ketveriais metais už ją vyresnę Marę. Namų šeimininkė ir ūkio tvarkytoja Marė – aukšta, liesa, tamsių akių ir plaukų, rusvo veido; jos lūpos sučiauptos, kakta suraukta. Dėvi juodus tvarkingus rūbus, uždarus iki pat kaklo. Nuo darbų naštos ji visuomet paniurusi, rimta ir griežta. Anksti tapusi savarankiška, ji įpratusi visais rūpintis. Tai tipiškas ūkininkės, namų sergėtojos ir puoselėtojos paveikslas. Marė išdidi ir ori – ūkis valdomas jos.

Katrė – visiška sesers priešingybė tiek išore, tiek ir savo charakteriu: nedidelio ūgio, apvalainų kūno formų, šviesiaplaukė, žydraakė, rausvo veido, jos oda it pienas, ilgos kasos. Ji graži ir linksmo būdo, mėgsta šviesias spalvas: dėvi margus mėlynus ir raudonus rūbus. Moka daug dainų (ypač šelmiškų), o ir pati lengvai kokią sukuria, puiki šokėja, kaimo vestuvėse būna dėmesio centre. (Rašytojas pateikia detalų vestuvių vaizdą, pažymi, kad lietuviai jas švenčia nuo sekmadienio iki ketvirtadienio.) Į kaimą sugrįžta Janis (kaizerio laivyno jūreivis), į jo akiratį patenka abi seserys. Janis įsimyli Katrę, Marė pavydi, įsiliepsnoja kivirčai. Tačiau Katrė gerai suvokia savo teises patriarchalinėje šeimoje („Nesu tokia kvaila, kad įsivaizduočiau, kad tasai, kuris nieko neturi, galėtų mane vesti. Tėvas man sklypo neperleis"). Beje, šitai supranta ir pats Janis: „Jūreivis būdamas negaliu gi tavęs vesti". Artėjant Kalėdoms išaiškėja, kad Katrė laukiasi vaiko, tėvas savo netikusią „Marjelle" išveja iš namų, bet atėjus laikui gimdyti ji sugrįžta. Sesuo ją užjaučia ir priima atgal į šeimą. Katrės dukterį Ėvę Marė pamilsta, ja rūpinasi. Katrė vėl išvyksta į Karaliaučių (čia ji išmoksta vokiškai, dėvi šilko rūbus ir papuošalus). Parvykęs iš jūros Janis privalo vesti Katrę, kad nuplautų šeimos gėdą. Vyresnioji Marė perleidžia jaunėlei savo teises į ūkį, nors piktinasi tuo: „Aš dirbau ūkiui, o toji taps šeimininke – tinginė, lengvabūdė". Ji paklūsta šeimos tradicijai, palieka namus, susiranda samdinės darbą. Be jos likęs ūkis pamažu apleidžiamas, jaunieji šeimininkai daugiau laiko skiria linksmybėms. Marė noriai imasi Ėvės globos, nes jaučiasi prisirišusi prie mergaitės. Katrė šokiuose peršąla, suserga ir miršta, tad Marei tenka sugrįžti į ūkį, kuris priklauso Janiui. Po kiek laiko šis pasiperša Marei. Ūkis vėl atgyja.

Išryškėja ir kita, tamsioji, Marės charakterio pusė – pajutusi tėvo meilę ūgtelėjusiai ir labai motiną primenančiai Ėvei, ji užsidega beprotišku pavydu ir nuvaro vaiką į kapus (tradiciniu tuo metu būdu – nuodais). Tarnas Matutis įduoda šeimininkę teismui (tarnai paprastai viską stebi ir atlieka, kaip įprasta, intrigantų vaidmenį). Janiui su advokato pagalba pavyksta įrodyti, kad Marė nekalta. O ir kaimo bendruomenė nepatiki jos kalte, nes iki tol jie stebėję tik Marės meilę ir rūpestingumą vaikui.

Po teismo Marė kankinasi, daugiau laiko praleidžia skaitydama namų knygą – Bibliją, tampa uždara ir įsisąmonina savo padarytą kaltę, kuri einanti „iki trečios ir ketvirtos kartos". Pasijutusi besilaukianti palikuonio, ji nutaria nusimesti visą kaltės svorį ir prisipažįsta Janiui. Prieš pasirodant naujai gyvybei, Marė kruopščiai išvalo namus, o išvydusi sveiką sūnų suvokia, kad Dievas jai atleido. Nurimusia širdimi ji apleidžia šį pasaulį.

Marės paveikslas – labiausiai vykęs iš visų Wicherto nutapytų moterų. Jis ne statiškas, o

nuolat kinta, formuojasi (kai Marė ką nors myli, darosi linksma, graži, o kai pavydi, yra valdoma pykčio ir neapykantos, ji traukiasi ir bjaurėja). Marė derina ir skaistumą, ir nuodėmingumą. Būdama pamaldi, dievobaiminga, ji sugeba prisikelti, išpažinusi savo kaltę.

Kaltės ir bausmės tema gvildenama novelėje „Endrikis Kraupaitis". Kaimas, kuriame vyksta veiksmas, mišrus: „Kaimas greičiausiai niekuomet nebuvo lietuviškas, o dabar, kaip ir visa apylinkė čionai, beveik visiškai suvokietėjęs, taip, kad artimiausioje bažnyčioje tik kas ketvirtą sekmadienį buvo įprasta laikyti lietuviškas pamaldas" (p. 302). Heinrichas, tarnavęs seržantu dragūnų pulke, lietuviškai vadinamas Endrikiu, padega savo seną malūną ir tikisi draudimo kompensacijos. Įtariamas nusikaltimu jis uždaromas į kalėjimą. Jo motina Erdmė, nepatikėjusi sūnaus kaltumu, gelbsti jį – pasamdo laisvo elgesio merginą Ilžę, kuri teisme paliudija padegimo naktį praleidusi su malūnininku. Apsakymas prasideda Endrikio sutiktuvių aprašymu (švenčiama „it būtų karaliaus gimtadienis"). Endrikio Kraupačio žmona Berta yra vokietė, zalcburgietė (santūri, kantri, giesmynas rankose). Endrikis gauna draudimo pinigus (popierius reikiamai surašyti jam pagelbsti raštininkas Jonas Žemaitaitis, kažkada dirbęs mokytoju Šilutėje, bet atšauktas iš tarnybos). Endrikį taip pat ima slėgti kaltės jausmas motinai, nes mato ją sergančią ir laukiančią išėjimo iš šio pasaulio valandos. Jis stumiamas į dar vieną nusikaltimą: Ilžė jį įkalba atsikratyti žmona, nes abu ketina susituokti ir išvykti į Ameriką. Tačiau Endrikis išgeria žmonai skirtus nuodus ir pats pasitraukia iš gyvenimo. Ilžė yra gudri (išvilioja pinigus iš Endrikio), jos nevaržo jokie moralės skrupulai. Bet ir ji susilaukia bausmės – užsidegus trobai, ji puola gelbėti paslėptų pinigų ir žūva.

Turtas, konkurencija tampa kitų Ernsto Wicherto novelių veiksmą judinančiu varikliu bei žmonių tarpusavio santykių atspindžiu su XIX a. įsigalinčiais negatyviais civilizacijos ženklais. Tikras detektyvinis kriminalas įvyksta novelėje „Evė".

Veiksmo vieta – pasienio kaimas, konkurencija vyksta tarp dviejų šeimų: Purvinų ir Naujokų. Senasis Adomas Purvinas yra pasiligojęs našlys, turintis du suaugusius sūnus – Ansą ir Jurgį, kurie prasimano sau lengvesnio uždarbio kartu su žydais užsiimdami kontrabanda. Jo duktė Evė (užaugusi be motinos) labiau mėgsta dainuoti ir sekti visokias istorijas nei verpti („Jis turi arklį, aš karvę; o šiaip jau ko pritrūks, duos Dievas", – samprotauja ši). Ūkyje šeimininkauja išimtininkė Gaidulienė ir tarnaitė, todėl ūkis pamažu smunka.

Kaimynystėje įsikūrusi turtinga našlė Urtė Naujokienė: švari, tvarkinga (dėvi daug sijonų, kas liudija apie jos pasiturimą gyvenimą), apsirengusi lyg per šventadienį, pamaldi (lankosi surinkimuose). Iš kariuomenės Berlyne namo sugrįžta Mikelis Endrulis. Jis jau miesto kultūros paveiktas: gerai kalba vokiškai, taupus (savo palikimo dalį pinigais jau kariuomenėje sugeba skolinti draugams už procentus). Sugrįžęs namo, Mikelis kurį laiką, kaip ir daugelis apylinkės gyventojų, verčiasi „šmugeliu", kol turtinga našlė Urtė pasikviečia jį pas save tarnauti. Mikelis noriai priima pasiūlymą, nes tai sutampa su jo ketinimais: „Mano tėvas buvo ūkininkas ir mano senelis taip pat – ir aš nenoriu atsilikti. Jei negaliu paveldėti, tai noriu įsigyti" (p. 81). Per Jonines įvyksta vestuvės. Nuo tada Mikelis „vaikščiojo aukštai iškelta galva", nors raktai priklausė šeimininkei.

Kaimynystėje įvyksta permainų: kontrabandininkas Ansas žūva, rusai pagauna Jurgį; sunkiai sužeistas, kalėjime Jurgis miršta. Netrukus miršta ir jų tėvas (pateikiamas laidotuvių aprašymas, giedamos „Klagelieder" – raudos), ūkyje lieka tik Evė. Ji daug dirba, lenktyniauja su kaimynystėje esančiu ūkiu. Kaimyno Mike-

lio akį vis labiau traukia Evė („Kokia ji buvo graži, vikri, žvali dirbdama!"). Jis pasiūlo Evei pasirašyti kontraktą („Jis Berlyne tapo protingesnis"). Evė, patikli ir romi, nusižeminusi ateina prašyti kaimynės Urtės, kad šioji skirtųsi. Urtė yra išdidi, ji paniekinančiai žvelgia į savo vyrą, kuris ją išdavė („iš elgetos tapęs ponu"), bet ji negailestinga ir savo konkurentei. Meilės intriga įgauna detektyvo elementų – santykiai įteisinami raštiškais patvirtinimais, o jiems dingus atsisakoma ir meilės objekto.

Mikelis yra tipiškas naujojo laikmečio personažas: nežabotas turto geismas skatina ir vartotojišką požiūrį į meilę. Jis nepatiklus, įtarus ir pasipūtęs, baimė būti pažemintam bei geismas bet kokia kaina išlikti ir įgyti turtą atveda jį prie nusikaltimo (Mikelis nužudo Urtę, nes negali palikti jos turto). Vestuvių su Eve dieną į bažnyčią įžengia žandaras su teisėju, ir Mikelis suimamas. Kaip klasikiniame dramos veikale intrigantų pagalbininkai yra tarnai, ryškiausias tipažas – Gaidulienė (informacija yra jos pajamų šaltinis). Urtė taip pat paveikta naujos sociumo aplinkos, ji meilę mėgina „nusipirkti".

Evė išlieka kaip šviesus paveikslas: jautri, patikli, paprasta, dėl meilės nusižemina savo varžovei ir aukojasi dėl mylimo žmogaus (vyrui atsidūrus kalėjime, bando jį išgelbėti). Tačiau jai nelemta išlikti – po vaikelio gimimo jai pasimaišo protas. Evės personažą sudaro pasyvusis pradas: ji susitaiko su aplinkybėmis, paklūsta, nors ir visomis išgalėmis bando kovoti už savo laimę. Ji rezignuoja, pasiligoja ir miršta.

Vokiečių personažų paveikslai ir šioje novelėje nepateikiami; žinoma, kad yra žandaras, pastorius ir teisėjas, tačiau pastarieji pasirodo tik tuomet, kai prireikia atstovauti valstybei bei vykdyti teisingumą.

Novelėje „Sklypas" nuošalią geografinę vietovę (veiksmas vyksta netoli Kuršių marių – prie Ventės rago) taip pat pasiekia civilizacija (iškastas „naujasis kanalas", prie kurio vokietis Reicheltas ketina įrengti smuklę, bet planui įgyvendinti būtina įsigyti žemės). Pagrindinis personažas – ūkininkė Edmė Karklienė, našlė su keturiais vaikais – stipri, ryžtinga, atkakli ir tvirta moteris. Ji ieško šeimininko, tikro ūkininko („Ar gražus, ar bjaurus, jaunas ar senas, tai nesvarbu. Bet jis turi turėti gryno pinigo, kad galima būtų atstatyti ūkį", p. 145). Iš tarnybos Berlyne sugrįžta Juris Šelags, kuris tinka jai į porą, nes atsineša 400 talerių. Juris linksmas, geraširdis, darbštus. Edmė savo rankose laiko namus ir sklypą, visiems duoda nurodymus, tikrina net savo vyrą. Ji užsispyrusi ir nepalenkiama, jei ką sumano, nepatikli ir šykštoka (vyrui susiruošus į smuklę, pažeria tik arbatpinigių). Juris ilgainiui užsimiršimą randa prie stiklelio ir įsiskolina smuklininkui Reicheltui, o kai suma susidaro nemaža, tenka parašyti raštą, kad užstatomas sklypas (su jaunystės drauge Mare parašoma sutartis, kad sklypas parduodamas vokiečiui). Edmė, sužinojusi apie vyro silpnybę ir apgaulę, pasielgia ryžtingai – įduoda vyrą ir jo draugę teismui. Bet dėl sklypo atsiranda keblumų. Luošys raštininkas Dovydas Petrušis greitai susiorientuoja, kad ir jam šioje istorijoje gali pasisekti: jis pasiūlo Edmei perrašyti jam sklypą ir ištekėti už jo, nes tik šitaip ši atgausianti šeimininkės statusą ir teisę į nuosavybę. Edmė nedvejoja – jai sklypas, žemė yra visas turtas. Ji plūsta pykčiu dėl apgavystės, bet suvokia, kad į namus tenka įsileisti seną luošį. Ją graužia sąžinė, kad neteisingai liudijo prieš Jurį, todėl jaučiasi Dievo nubausta (bet savo kaltę bando išpirkti ne atgaila, o puldama į prietarus: tiki, kad jai bus atleista, jei pasimelsianti katalikų bažnyčioje). Praėjus keturiolikai dienų po vestuvių, Edmė atsikrato savo luošio – velnio (jį nunuodija). Bet jos nepalieka įkyri mintis, kad namuose vis tiek įsisukęs nelabasis: „Už akmenų ant griovio sėdi jis – bet neįstengia peršokti griovio". Edmė nurimsta: „Sklypas priklauso man".

Priešingybė Edmei ir jos gyvenimo būdui yra Juris, kuris atstovauja moderniajai XIX a. antrosios pusės kartai. Kartu su Mare, padedant žydui, jis sėkmingai verčiasi kontrabanda: „Šitaip galima uždirbti daug pinigų, o kas turi pinigo ir yra laisvas, gali linksmai gyventi. Mes norime linksmintis – mes dar jauni" (p. 195). Jo draugė Marė smagi mergina: linksma, pokštininkė, mokanti daug dainų (ypač šelmiškų). Tai nauji XIX a. pabaigos tipažai, gyvenantys šia akimirka, bet laisvi. Juris dėsto savo pažiūras:

> turėjau žinoti, kad netinku ūkininkauti. Turiu būti laisvas ir linksmai gyventi. Man labiau patinka pievoje, kur savo lizdus suka paukščiai. Taip atrodė pasaulis, kai jį sukūrė gerasis Visagalis. (P. 204)

Nerūpestingo „gamtos kūdikio" filosofija. Tik nuošaliame, toli nuo civilizacijos centro (visos blogybės atklysta iš Berlyno, kai atitarnavę savo imperatoriui į tėvoniją sugrįžta ištikimi jo valdiniai – geri kariai ir valstiečiai) esančiame krašte nedaug lieka pasirinkimo laisvės.

Novelės „Ansas ir Grita" personažams laisvai pasirinkti tėra dvi galimybės: arba perimti tėvų žemę ir joje triūsti (dažniausiai tik senais ūkininkavimo metodais), arba, neįsigijus turto ar jį praradus, imtis samdinio darbo ar kontrabandininko verslo. Įsiterpia pats pasakotojas, įvertinantis naujai susiformavusią ekonominę bei socialinę situaciją:

> be grynųjų pinigų nebeišsiversi; dalijantis palikimą, ūkiai įklimpdavo į skolas, nepaliaujami bylinėjimaisi su kaimynais dėl turto aprašymo surydavo ir tas menkutes pajamas, gautas pardavus žemės ūkio produktus, inventorius su kiekviena diena vis prastėjo, ir galop nieko kito nebelikdavo, kaip pasekti kraštiečių, persikėlusių arčiau miesto, pavyzdžiu – parduoti ūkį su visais trobesiais vokiečiams ir su pinigų likučiais bandyti įsikurti kur nors arčiau pasienio arba verstis kontrabanda. (P. 5)

Vanagiškių kaime, kažkada turėjusiame „dvylika ar penkiolika lietuviškų ūkių", naudmenų plotus, durpyną prie Kuršių marių, ne tiktai keičiasi gyventojų socialinė padėtis, bet ir tautinė sudėtis (nusigyvenusiųjų sklypus superka turtingesni vokiečiai). Kita vertus, didėja ir įtampa tarp socialinių grupių ir aštrėja konfliktai tarp dviejų tautų – vokiečių ir lietuvių. Čia rašytojas pateikia ir išsamų vokiečio paveikslą. Friedrichas Geelhaaras, išmokęs tenkintis minimaliais poreikiais, atkakliai siekia savo tikslo, susitaupo „pinigų, kuriuos sugebėjo pelningai panaudoti, darydamas smulkius sandėrius su lietuviais, kurių kalbą puikiai mokėjo" (p. 6). Jis

> supirkinėjo ūkius vieną po kito, griovė senuosius medinius namus, kirto sodų medžius, pervarydavo plūgą per senąsias sodybvietes ir taip pasistengdavo, kad veikiai net kaimo vaikai nebegalėdavo pasakyti, kur anksčiau buvo Kristupo Posingio ar Jurgio Lauraus šulinys. Užtat greta kuklaus gyvenamojo namo pamažu ėmė kilti didžiulis ūkinis kiemas; pagal vokišką tvarką jis pasistatė kluoną, daržinę, arklides ir tvartus, kokių būtų galėjęs pavydėti ir riterio dvaras; išlygino kelius, apsodino juos medžiais, pievose iškasė nutekamuosius griovius, vis didesnius viržynų plotus pavertė dirbama žeme. (P. 7)

„Kaip krislas akyje" Geelhaarui artimiausias sklypas:

> Ūkis priklausė Ansui Vanagui, kiek galėjo prisiminti senieji apylinkių gyventojai ir kaip rodė teisme saugomi dokumentai, čia nuo neatmenamų laikų šeimininkavo Vanagai. [...] Greičiausiai kažkada kažkoks Vanags kaimui bus suteikęs ir vardą. [...] Dabartinio savininko tėvai [...] panoro pasitraukti į poilsį ir gyventi iš solidžios išimtinės. [...] Tą sklypą už nemažus pinigus nupirko lietuvis, pavarde Karalius, žinoma, tik nedidelę dalį galėjęs sumokėti grynais; be to, seniesiems Vanagams visą gyvenimą turėjo mokėti solidžią išimtinę. (P. 8)

Karalius buvo „girtuoklis ir tinginys", jis nuskendo. Ansui Vanagui sugrįžus iš kariuomenės („Už savo karalių jis būtų ėjęs per ugnį ir vandenį") į tėviškę, tenka pačiam imtis ūkio darbų („Žinoma, perimant ūkį, senajai Urtei Karalienei kaip kompensaciją reikėjo užrašyti nemažą išimtinę").

> Ansas dar buvo labai jaunas. [...] Ansas buvo nuovokus vaikinas; jis ėmė daug ką lyginti ir klausinėti savęs visokių dalykų. Juk turėjo būti priežasčių tam, kodėl lietuvių ūkiai vienas po kito dingdavo, o vokietis vis labiau plėtėsi. Ar nebūtų galima, atidžiau prisižiūrint, kaip jis viską daro, iš jo šio to išmokti? O ką, ar lietuvis, šitaip ūkininkaudamas, negalėtų susikurti pasiturimo gyvenimo? (P. 10)

Taigi ima ryškėti dviejų kultūrų pamatai: tradicinės lietuvių ir pažangesnės, vakarietiškos, vokiečių. Geelhaaras draugiškai nusiteikęs Anso atžvilgiu, bet kritiškai vertina jo tautiečių nesugebėjimą keistis:

> Pas jus, lietuvius, viskas tebėra taip, kaip atrodė prieš šimtą metų, o dar po šimto metų – bac! – šiapus sienos pasakos, jog kadaise šiose apylinkėse gyventa tokios keistos tautelės. Patys kalti, vaikai, patys kalti! Mes iš jūsų nieko neatimame, jūs patys mums viską atiduodate. Kas nesugeba gyventi, turi mirti – basta! (P. 11)

Vokietis siūlo Ansui parduoti ūkį. Bet Ansas nuėjęs į bažnyčią prisiekia, kad niekuomet neapleis tėvų, senelių, savo protėvių palikimo. Ansas atkakliai triūsia, bet skolų išmokėti nepavyksta, jo turtas aprašomas, o jis vis atkakliau gina savo žemę:

> Tai lietuvio laukas, [...] ir aš čia ponas, kol esu gyvas. Jeigu kiti atsisako tėvų palikimo, tai jų reikalas. Bet aš nepakęsiu, kad vokietis keltų koją į mano žemę, o kas pabandys, tam baigsis blogai. (P. 33)

Su ginklu, kurį dar Anso senelis parsinešė iš karo su prancūzais, jis stoja ginti savo prigimtinės teisės į žemę. Susidūręs su, anot jo, vietos valdininkų savivale, jis pėsčiomis išvyksta į Berlyną ieškoti užtarimo karaliaus, kuriuo tiki kaip vienintele teisybės instancija. Ansą priima princas (šis, beje, į savo valdinį kreipiasi lietuviškai), kuris tepareiškia apgailestavimą: „Gaila tautos; lietuviai duoda mums geriausius kareivius" (p. 47). Neradęs teisybės ir neįstengęs išlaikyti tėvų žemės, Ansas su savo mylimąja Grita pasienyje suorganizuoja „šmuglerių" gaują. („Jos vadas, buvęs jaunas lietuvis, kuris anksčiau buvo prūsų kareivis, teismo proceso metu prarado savo namus ir ūkį ir dabar gyvena nuotykių kupiną gyvenimą", p.70). Tačiau gauja apsupama kareivių ir sunaikinama – Ansas ir Grita žūva.

Su meile tapomas lietuvio tipažas, atskleidžiamas jo mentalitetas. Lietuvio gyvenimo būdas tapatinamas su jo protėvių tradicija: ryšys su žeme, gamta. Šiltomis spalvomis nutapytas Gritos paveikslas. Savo išvaizda Grita tikra lietuvaitė – švelnaus būdo, puiki dainininkė, darbšti it bitelė, namų globėja (Ansui pasiteiravus, apie ką gi Grita dainuojanti, ši atsako: „Aš dainuoju bitėms, [...] kad jos mane pažintų ir negeltų. Bitės protingos, bet jos nori, kad su jomis taip pat gerai elgtųsi, jos greitai įsidėmi, kas priklauso namams", p. 25).

Ansui namai, tėviškė taip pat asocijuojasi su gamta: „[...] gėlės ir žali medžiai, jų niekada nebūna per daug šalia namo". Novelėje realiai vaizduojama tuometinė lietuvių padėtis Rytprūsiuose, kur nuo seno gyvenę lietuviai pamažu išstumiami vokiečių ūkininkų, kurių pusėje visas administracinis ir teisinis aparatas.

Išvados

Ernsto Wicherto lietuviškų istorijų pasakojimai atskleidžia Mažosios Lietuvos kultūrinę atmosferą. Lietuvių kultūrą išoriškai lėmė Vokietijos valdžia ir įstatymai, dvasiniame lygmenyje jos

pamatą sudarė krikščionybė (protestantizmas). Krikščioniškoji etika ir ją atliepiantis gyvenimas suponuoja individo charakterio tipologiją. Kalbant apie Mažosios Lietuvos gyventoją, pirmiausia susiduriama su kolektyvine, bendruomenine sąmone, jos „žemumomis", esančiomis itin arti pagoniškojo mentaliteto. Autoriaus požiūris į lietuvišką aplinką formuojamas vokiškos kultūros konteksto, kartu ir pozicijos valdžios atstovo (teisėjas), kuris visuomet stoja įstatymo ir administracinio aparato pusėn. Šitaip randasi įdomus dialogas su kita kultūra.

Per dviejų kultūrų – vokiečių ir lietuvių – santykius atsiskleidžia individo nacionalinio charakterio identitetas. Tautiniu aspektu novelėse išskirtini lietuviai ir vokiečiai (esama ir kitų tautybių atstovų: prekijams atstovauja žydai); jų tarpusavio bendravimas atskleidžia santykius su materialiąja (turtas – esminis ekonominis veiksnys) ir dvasine kultūra, etinius principus, kurie remiasi krikščioniškąja pasaulėžiūra.

Novelėse vyrauja žemdirbių (ūkininkų, valstiečių, pelkininkų, laukininkų) arba žvejų socialinis sluoksnis, valdžios struktūroms atstovauja tarnautojai (teisėjai, žandarai, raštininkai), vaizduojami ir miesto kultūros įtaką patyrę veikėjai (kontrabandininkai, smulkūs prekijai, smuklininkai, tarnaitės). Aukščiausią rangą užima kunigo pareigas atliekantis kaimo sakytojas – Šventojo Rašto aiškintojas, vadinamojo surinkimo lietuviškoje bendruomenėje vadovas, kuris atlieka ir kaimo švietėjo vaidmenį.

Įdėmus rašytojo žvilgsnis į žmogų, jo kasdieninį gyvenimą leidžia parodyti objektyvią tikrovę, socialinį lietuvio ir vokiečio statusą XIX a. antrojoje pusėje, kai ryškėja modernėjančios civilizacijos ženklai. Wichertą pirmiausia domina lietuvio nacionalinis charakteris, kurį jis tapo labai detaliai – nuo antropologinio aprašymo, būdo ypatumų, papročių (vestuvės, laidotuvės, sutiktuvės) iki etnografinių detalių (rūbai, išsamūs būsto bei buities aprašymai).

Ryškiausi yra moterų tipažai; vyras atsiduria antrame fabulos plane. Tradicinio patriarchalinio gyvenimo centras ir yra moteris – namų, židinio saugotoja. Jos paveikslas švyti ryškiomis žemiškomis spalvomis. Namų šeimininkė ir yra veiksmo ašis. Vyras paprastai atstovauja išoriniam pasauliui, turi kokią nors tarnybą. Kareivis, jūreivis dažniausiai būna lietuvis, vokietis vaizduojamas kaip tvirta valdžios atrama: jis teisėjas, žandaras, raštinės tarnautojas. Vokiečių charakteristikos rašytojas nepateikia – jie ištikimai atlieka pareigą įstatymui ir valstybei. Vienintelis ryškus vokiečio paveikslas, Friedrichas Geelharas, atstovauja XIX a. modernėjančios visuomenės sluoksniui, nepaisančiam moralinių skrupulų ir bet kokiomis priemonėmis siekiančiam naudos.

Wicherto kūryboje kaimo bendruomenės gyvenimas sukasi apie materialų turtą. Dėl jo kivirčijamasi, jis visais įmanomais būdais ginamas, dėl jo padaromi nusikaltimai. Dvasiai puoselėti, regis, nėra palankių sąlygų. (Gal tik Jonas reprezentuoja išsilavinusį kaimo bendruomenės žmogų.) Ilžė, Madlė, Katrė tarsi atsiduria sankryžoje tarp kaimo ir miesto kultūros. Valdžios prievolę atlikę „geri kareiviai" Janis, Endrikis, Juris, Mikelis jau nesugeba adaptuotis kaimo bendruomenėje. Miesto kultūra pastarųjų neišlavina, ji netgi užgožia iš protėvių paveldėtą dvasinį potencialą. Stiprūs ūkininkių Urtės, Marės, Erdmės tipažai. Šviesų dvasinį lietuvių tautos pradą yra išlaikiusios Evė, Grita, bet joms nesuteikiama perspektyva išlikti.

Kaimo bendruomenė stokoja atvirumo, imlumo naujiems laikmečio pokyčiams. Uždarumas (šeimos ir bendruomenės prioritetai) sietinas su pirmaprade bendruomenine tautos sąmone: lietuvis pats savo galva ir savo priemonėmis veikia kaimo bendruomenėje; planus įgyvendinti siekiama ne teisėtu įstatymo keliu,

o archetipiškai sąmonėje įsišaknijusiu poreikiu pašalinti konkurentą – o tai pirmykštės visuomenės „privilegija" ir veikimo būdas. Individuacijos procesas išlieka priklausomas nuo kolektyvinės pasąmonės. Vienintelis saviraiškos per apšvietą šaltinis yra Šventasis Raštas, kuris ir sudaro stiprią bendruomenės narių dvasinę atramą. Deja, Mažosios Lietuvos regione asmenybės vystymosi perspektyva galėjo būti sietina tik su vokiškąja miesto kultūra, lietuviškajai skleistis nebūta sąlygų. Miesto kultūra su savo ne visuomet pozityviais civilizacijos reiškiniais laikytina primestine ir svetima kaimo bendruomenei. Lietuvio konkurentu tampa ir vokietis ūkininkas, kurio pusėje visas valdžios administracinis aparatas. Dialogui tarp vokiečių ir lietuvių tautų vystytis to meto sąlygomis dėl minėtų priežasčių nebuvo paprasta.

WAHRNEHMUNG REGIONALER IDENTITÄT IM SCHAFFEN ERNST WICHERTS

Regina Sinkevičienė

Zusammenfassung

Deutsche Literatur Kleinlitauens (Ostpreussens) ist im Kontext der gesamtdeutschen Literatur als regional zu betrachten. Die Literatur Kleinlitauens ist schon von vielen Wissenschaftlern, sowohl litauischen, als auch deutschen beschrieben (Vydūnas, A. C. Matulis, H. Motekat, R. Sinkevičienė, A. Tyruolis-Šešplaukis, A. Willeke u. a.).

Es ist wichtig, aus der Sicht der Grenzkulturen bestimmte Aspekte der Identität der nationalen Kultur zu betrachten, vor allem die der litauischen Kultur aus der Sicht der Fremdwahrnemung.

In dem Artikel gibt man einen Rückblick auf die *Litauischen Geschichten* von Ernst Wichert (1831–1902) mit der Absicht, die nationale Identität Litauers, seine Denk-und- Lebensweise, sowie die Grenzen der Existenz der litauischen Kultur überhaupt im Raum Ostpreussens wiederzugeben. E. Wicherts Erinnerungen ("Richter und Dichter") und seine Novellensammlung *Litauische Geschichten* lassen die nationale Identität der Litauer (die Deutschen erscheinen nur am Rande) im Region Kleinlitauens (Ostpreussens) in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kläreп.

In dem Artikel wird untersucht, wie entwickelte sich der nationale Charakter des Litauers im materiellen und geistigen Kontext der deutschen Kultur, wie gestaltete sich seine Geistes – und Gemütsart.

Gauta 2002 09 25
Priimta publikuoti 2002 10 08

Autorės adresas:
Vokiečių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius